

Mir Sayed Ali Hamedani, a gem in Central Asia

Fatemeh eybakabadi¹

Abstract

The blessed threshold of Hazrat Mir Sayed Ali Hamedani is the only religious place in Tajikistan that has a privileged position among the Muslims of this country. Although most of the Muslims in this country are Sunni and the construction of a tomb on the grave of the descendants of the Prophet of Islam and the pilgrimage of the honorable Imams have no place in their religion; However, the presence of this honorable shrine in this country and the blessings and good deeds of that religious figure during his lifetime and now have brought to the Tajik people. Many pilgrims from all over Tajikistan and Iran travel to Kolab to visit this blessed place and this issue has become a common factor in the bond between the Sunni Muslims of this country and the Muslim people of Iran. In this article, the researcher tries to introduce this venerable imamzadeh, the role of this religious figure in the spread of Islam and Shiism in the Indian subcontinent and the promotion of pilgrimage culture in Tajikistan.

Keyword: Mir Sayed Ali Hamedani, Muslims, Sunnis, Tajikistan, Keshmir.

The first year|

Number two|

Winter 2023|

1. PhD in Persian language and literature
f.eybakabadi@yahoo.com

مير سيد على الهمداني جوهرة آسيا الوسطى

فاطمه ايبيك آبادي^١

الخلاصة

تعتبر عتبه حضره مير سيد على الهمداني المباركة المكان الديني الوحيد في طاجيكستان الذي يتمتع بمكانه متميزه بين مسلمي هذا البلد. و مع أن أغلب مسلمي هذا البلد هم من الديانة السنيّة، فإن بناء قبر على قبر ذرية رسول الله و زيارة أبناء الأئمة الكرام ليس له مكان في دينهم، حيث إن وجود هذا الضريح الكريم في هذا البلد و بركات و فضائل ذلك الرجل الديني خلال حياته و الآن كان سببا للشعب الطاجيكي في التمسك باهل البيت عليهم السلام.

يسافر العديد من الزوار من جميع أنحاء طاجيكستان و إيران إلى مدينة كولا ب لزيارة هذا المكان المبارك، و قد أصبحت هذه المسألة عاملاً مشتركاً في التواصل بين المسلمين السنة في هذا البلد و شعب إيران المسلم.

يحاول الباحث في هذا المقال التعريف بهذا ابن الامام الذي هو واجب التعظيم و دور هذه الشخصية الدينيّة في نشر الإسلام و التشيع في شبه القارة الهنديّة و تعزيز ثقافتها الزيارة في طاجيكستان.

الكلمة المفتاحية: مير سيد على همداني، المسلمون، السنة، طاجيكستان، كشمير

فصل نامه
علمی
مطالعات
بافتار و
امكان
متبرکه

١. دكتوراه في اللغة الفارسية وآدابها
f.eybakabadi@yahoo.com

میر سید علی همدانی، نگینی در آسیای میانه

مقاله ترویجی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۶/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۲۷

فاطمه ایبک آبادی^۱

چکیده

آستانه مبارکه حضرت میر سید علی همدانی تنها مکان مذهبی کشور تاجیکستان است که در میان مسلمانان این کشور از جایگاه ممتازی برخوردار می‌باشد. اگرچه اغلب مسلمانان این کشور سنی مذهب می‌باشند و ساخت آرامگاه بر روی مزار ذریه رسول‌الله و زیارت امامزادگان شریف در مذهب آن‌ها جایگاهی ندارد، ولیکن وجود این مضجع شریف در این کشور و برکات و حسنات آن شخصیت مذهبی در زمان حیات و در حال حاضر برای مردمان تاجیک موجب گردیده است. زائرین زیادی از اقصی نقاط تاجیکستان و ایران برای زیارت این مکان متبرک به شهر کولاب سفر می‌نمایند و این موضوع امروزه به عاملی مشترک در پیوند میان مسلمانان اهل سنت این کشور و مردم مسلمان ایران مبدل شده است. پژوهشگر در این مقاله سعی دارد تا ضمن معرفی این امامزاده واجب‌التعظیم، به نقش این شخصیت مذهبی در گسترش اسلام و تشیع در شبه‌قاره هند و ترویج فرهنگ زیارت در تاجیکستان بپردازد.

کلیدواژه: میر سید علی همدانی، مسلمانان، اهل سنت، تاجیکستان، کشمیر

مقدمه

زیارتگاه‌ها از جمله عناصر فرهنگی و اجتماعی يك قوم و يا يك ملت محسوب می‌شوند، عنصری که علاوه بر کارکردهای اجتماعی، جایگاه ویژه‌ای برای بروز رفتارهای فرهنگی خاص و همچنین تبادلات فرهنگی میان اقوام مختلف دارند. در کشور تاجیکستان مزارات متعددی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به بقاع متبرکه میر سید علی همدانی در کولاب، محمد بشارا در ناحیه پنجنکت، خواجه اسحاق ختلانی در کولاب، مولانا یعقوب چرخ‌چی در روستای حلتکو شهر دوشنبه اشاره نمود. پژوهشگر در این مقاله قصد دارد ضمن اشاره‌ای کوتاه به رویداد زندگی حضرت میر سید علی همدانی و نقش ایشان در گسترش تشیع در شبه‌قاره هند و پاکستان، نقش و جایگاه ایشان را در ایجاد وحدت میان مسلمانان سنی مذهب تاجیکستان و مسلمانان شیعی مذهب ایران را تبیین نماید.

۱. روش تحقیق

از آنجائی که پژوهشگر مدت سه سال از ایام تحصیل خود را در تاجیکستان اقامت داشته و حضوراً مزار شریف حضرت میر سید علی همدانی را مورد زیارت قرار داده است، بنابراین بخشی از تحقیقات انجام‌شده به صورت میدانی از اهالی شهر کولاب و مردم شهر دوشنبه -مرکز تاجیکستان- صورت گرفته است. همچنین قسمتی از تحقیقات و پژوهش‌های انجام‌شده نیز، مطالعات کتابخانه‌ای بوده که در همین راستا کتابخانه‌های ملی تاجیکستان و ایران مورد استفاده بوده است.

۲. پیشینه تحقیق

بدون تردید امروزه موضوع مزارات و زیارتگاه‌ها نقش مهم و پراهمیتی را در زندگی روزمره مردم مسلمان ایفا می‌نمایند و به همین سبب تاکنون تحقیقات و پژوهش‌های مختلفی در مورد جنبه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی این اماکن مقدس انجام‌شده است و در بعضی از آثار نیز تنها این مزارات و بقاع شریف معرفی شده‌اند که از آن میان می‌توان به آثار نوشته‌شده پیرامون مزارات و زیارتگاه‌های کشور تاجیکستان اشاره نمود. برخی از این آثار عبارت‌اند از: محمد ریاض در احوال و آثار و اشعار میر سید علی همدانی (۱۹۹۵)، یاحقی و سیدی در از جیحون تا و خش (۱۳۸۵)، شیرین آکینو در اقوام مسلمان اتحاد شوروی (۱۹۸۹)، حمزه کمال در مزارهای شمال تاجیکستان و چهارده مزار (۲۰۰۱)، میرزا شکورزاده در تاجیکان، آریایی‌ها و فلات ایران (۲۰۰۴)، نذیرجان تورسون زاده در تاریخ و فرهنگ مردم خجند (۲۰۰۳)، جوآن گروس در خواجه ارار و قوه ادراک و توان مذهبی (۱۹۸۲)، اشاره نمود.

۳. معرفی بقعه، شهرت محلی و نسب میر سید علی همدانی

مضعج شریف امامزاده جلیل‌القدر میر سید علی همدانی در شهر کولاب قرار دارد. کولاب از قدیمی‌ترین شهرهای جمهوری تاجیکستان با قدمت بیش از ۲۷۰۰ سال است. کولاب چهارمین شهر بزرگ تاجیکستان در ۲۳۰ کیلومتری جنوب شهر دوشنبه پایتخت تاجیکستان قرار داشته و هم‌مرز با افغانستان است. بقعه متبرکه میر سید علی همدانی در خیابان اصلی شهر کولاب و در باغ مصفایی قرار دارد. در این مجموعه علاوه بر آثار خانه‌ای بزرگ دو مجموعه دیگر هم وجود دارد که بیانگر کاوش باستان شناسان و سابقه تاریخی کولاب است. میر سید علی همدانی که در تاجیکستان به‌عنوان «حضرت امیرجان» نیز معروف است در روز دوشنبه دوازدهم ماه رجب سال ۷۱۴ ه. ق (۱۳۱۴ میلادی) در شهری که به‌واسطه کثرت عالمان و دانشمندان به همدان شهره شده است، پا به عرصه وجود نهاد. پدرش سید شهاب‌الدین بن محمد از سادات حسینی، علما، متدینین و معتمدین همدانی بود که به امور دیوانی و حکومتی اشتغال داشت. نسب این فرزند که در یکی از خوش‌نام‌ترین خانواده‌های علوی همدان زاده شد، از سوی پدر با شانزده واسطه به حضرت امام زین‌العابدین علیه السلام و از سوی مادر با هفده واسطه به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌رسد (اسدی، ۲۰۱۳: ۲۵).

۳-۱. نقش میر سید علی همدانی در ترویج اسلام و گسترش تشیع

میرسیدعلی همدانی از طفولیت تحت تربیت و تعلیم پدر و مادر عالم و متدین خود قرار داشت تا اینکه دایی‌اش «سید علاءالدین» که از اولیاءالله روزگار بود او را تحت نظر گرفت و در خردسالی قرآن را به او آموخت. سید علی هم که از استعداد سرشاری برخوردار بود در همان طفولیت حافظ قرآن گردید. دایی فرزانه، پس‌از آن او را به‌منظور کسب علم و معرفت و سلوک باطنی به «ابوالبرکات تقی الدین اخی علی دوستی» که از علماء و زهاد آن دوران بود سپرد. علاوه بر این میر سید علی از محضر اساتید فرهیخته آن روزگار از جمله؛ شیخ محمود مزدقانی، شیخ تقی الدین علی دوستی سمنانی، شیخ نجم الدین محمد اسفراینی، شیخ علاءالدوله سمنانی، قطب‌الدین یحیی نیشابوری، شیخ‌الاسلام شرف‌الدین درگزینی، نظام‌الدین یحیی غوری خراسانی و شیخ رکن‌الدین سعید حبشی بهره‌مند شد. سید علی در ۱۹ سالگی همه علوم روزگار خود را به‌خوبی فراگرفته و در تزکیه، تعالی معنوی و سلوک ملکوتی از اساتید بزرگوارش تأثیر پذیرفت. به‌گونه‌ای که جامی در نفعات الانس در مورد او می‌نویسد: «جامع بوده میان علوم ظاهری و علوم باطنی». همچنین میرسیدعلی همدانی در دوره نوجوانی علاوه بر کسب فیض از اساتید برجسته خود بیشتر وقتش را به‌صورت مخفیانه در گنبد علویان همدان به راز و نیاز پرداخت و روح خود را جلا داد. سید علی پس از کسب مدارج علمی از ۲۰ سالگی باهدف آشنایی و درس‌گیری از اولیاء الهی سایر بلاد و همچنین ترویج دین مبین اسلام از همدان هجرت کرده و بیش از بیست سال را در سفر گذرانده و ساکن جای خاصی نگردید. او با قدرت و توانی شگرف در راستای هدفش از کوه‌های صعب‌العبور و دشت‌های خشک و بی‌آب و علف نهراسیده آن‌ها را مکرر پشت سر گذاشت و با عنایات الهی بارها از خطر مرگ‌رهایی یافته و نجات‌بخش جان دیگران هم میگردد. در طی این دوره چندین بار به عربستان سفر کرد و بیش از ده بار توفیق به‌جای آوردن حج نصیبش گشت. همچنین بارها زیارت بارگاه هشتمین امام

در مشهد مقدس نصیبش شد. سید علی در این سفرها به شهرهای مختلف آسیای میانه، قفقاز، آذربایجان، سریلانکا، تبت، شبه‌قاره هند و برخی از کشورهای عربی رفته و با علما و اولیاء آشنا شده و به نشر معارف اسلامی مبادرت نمود. ترویج دین مبین اسلام و تبلیغ و انجام وظایف الهی و انسانی هدفی مقدّس بود که سید علی در سفرهایش به بخش عظیمی از بلاد اسلامی تعقیب می‌نمود و در ضمن آن از تربیت شاگردان و تشکیل جلسات وعظ و خطابه، برپا کردن حوزه‌هایی برای تهذیب نفوس و رویش فضایل اخلاقی و... هم غفلت نورزیده است. هرچند که سید علی به مناطق مختلفی سفر کرده و علاوه بر استفاده از محضر اساتید و اولیاء آن مناطق، اقدام به نشر معارف الهی و دعوت اهالی به اسلام نموده است؛ اما عمده فعالیت او در شبه‌قاره هند به‌ویژه کشمیر بوده است. میدانیم که اسلام در قرن اول هجری به شبه‌قاره هند رسیده است، اما تا سال ۷۷۶ هجری قمری که میرسید علی به کشمیر آمد، اسلام در این بلاد هم‌هنگام نشده بود و با تلاش و فعالیت‌های وسیع او، اسلام دین اکثریت مردم این منطقه گردید. میرسیدعلی که در اولین سفر به کشمیر توفیقات چشمگیری داشت برای شکرگزاری این توفیق، عزم حج کرد. در سال ۷۸۱ هجری قمری برای دومین بار در رأس ۷۰۰ تن از یاران، شاگردان و پیروانش که غالباً از سادات، مشاهیر، عرفا و هنرمندان بوداند به کشمیر آمد و دو سال را در این منطقه گذرانده و نفوذ زیادی به دست آورد. سید علی با بهره‌گیری از تجربیات سفر اول، با برخورداری از هوش سرشار و همراهان فاضل و وارسته خود به‌صورت هدفدار و نظاممند به پرورش مبلغین بومی اقدام نموده و آنان را به نواحی گوناگون کشمیر اعزام ساخت تا معارف دینی را نشر داده و مردم را راهنمایی و هدایت نمایند. استاد شهید مرتضی مطهری در کتاب خدمات متقابل اسلام و ایران، می‌نویسد:

«یکی از کسانی که در کشمیر به اسلام خدمت کرده است، میرسیدعلی همدانی بوده، این مرد بزرگ که از مفاخر اسلامی است هزارها شاگرد در کشمیر تربیت کرد که هرکدام برای خود استاد شدند، مقام سید علی همدانی هنوز در کشمیر محترم است و مردم آنجا را زیارت می‌کنند» (اسدی، ۲۰۱۳: ۳۳).

در دوران حضور در کشمیر علاوه بر فعالیت دینی و مذهبی و نشر معارف الهی به ترویج خط و زبان فارسی هم پرداخته و آن‌قدر در این زمینه اثرگذار گردید که هنوز فارسی در این منطقه گستره فراوان داشته و نویسندگان و شاعران فارسیگوی بسیاری از این ناحیه برخاسته‌اند. او علاوه بر هدایت و ارشاد مردم، حکام و فرمانروایان را راهنمایی کرده و آنان را توصیه به عدل و داد نموده و بر ضرورت احداث مسجد، مدرسه و تأسیس کتابخانه تأکید می‌کرد.

در جلد دوم از کتاب ارزشمند روضات الجنان آمده است که میرسیدعلی در کشمیر و در راستای برنامه‌های ترویجی و تبلیغی خود مشقات زیادی را تحمل نموده است. در نامه‌های به سلطان غیاث‌الدین، حاکم یکی از نواحی کشمیر نوشته است: «این‌جانب کوشیدم آنچه معروف است انجام دهم؛ ولی اکنون جمعی از جاهلان فتنه‌انگیز با بی‌شرمی به تشنج و نزاع اجتماع کرده‌اند، بدیهی است که صدور این عمل از آنان و جرئت چنین کاری بدون تقویت آن از سوی شما میسر نمی‌باشد. اگر خاطرت می‌خواهد که اهل آن دیار به این بنده خدا آن کنند که یزید با جدم حضرت امام حسین علیه‌السلام کرده بود، این جفاها را تحمل کرده و چنین زجرهایی را سعادت خود می‌دانم، قبلاً هم

ناگواری‌هایی را تجربه نموده و از این رهگذر رنجهای زیادی کشیده‌ام، ولی مرا عهدی است واثق که اگر جمله زمین آتش بگیرد و از آسمان شمشیر ببارد، آنچه را حق است نپوشم و جهت مصلحت فانی، دین را به دنیا نفروشم». در کشمیر، مخالفان و حاسدان او را بسیار اذیت نموده و بارها قصد جاننش را کردند. قاضی نورالله شوشتری از زبان وی نوشته است: «پس از اینکه از روی حسد مرا زهر دادند، حق تعالی مرا از مرگ حتمی نجات داد، اگرچه اثرش باقی است و سالی یک‌بار زرد آب می‌رود و سپس خشک می‌شود» (اسدی، ۲۰۱۳: ۸۲).

میرسیدعلی در سومین سفر از اوایل سال ۷۸۵ تا اواخر ۷۸۶ نیز در کشمیر ساکن گردید و گستره نفوذش را افزون ساخت. در این سفر، جمعی از همراهانش در این سرزمین سکونت دائم گزیدند که امروزه بیشتر سادات آن سامان از بازماندگان و یاران با همت سید علی همدانی می‌باشند. سید علی همدانی در سه دوره حضور بابرکت در کشمیر که مجموعاً پنج سال طول کشید با عالمان هندوها و بودائی‌ها مناظره‌هایی مداوم و گسترده داشته و بر آن‌ها غلبه یافت و توانست به صورت مستقیم بیش از ۳۷۰۰۰ نفر را مسلمان نماید. او هندوها و بودائی‌ها را به گونه‌ای شیفته اسلام ساخت که معابد را خراب می‌کردند و به جای آن مسجد می‌ساختند و همراهان سید را فرامی‌خواندند تا در مسجدهای تازه تأسیس شده اذان بگویند و به افتتاح آن مبادرت ورزند. برنامه‌های عالی، سازنده و رشد دهنده این مبلغ بزرگوار موجب گردید تا از یک سو صدها هزار نفر از هندوان که در آتش بت پرستی، انحراف و جاهلیت می‌سوختند و می‌گذاختند خلعت اسلام بیوشند و به فطرت راستین خویش بازگردند و هزاران مسلمان که فقط دین ظاهری را رعایت می‌کردند، به حقایق ناب قرآنی نزدیک گردند و اعتقادات خود را عمیقتر نمایند (ریاض، ۱۹۹۵: ۴۱).

با عنایت به سفرهای مکرری که سید علی داشت، امکان ازدواج برایش فراهم نشد و یا اینکه از آن پرهیز کرد؛ تا اینکه در یکی از سفرها به خراسان بزرگ به توصیه اکید استادش، شیخ محمد بن ارکانی تأهل اختیار کرد و در چهل و یک سالگی (۱۳۷۴ میلادی)، اولین فرزندش، سید محمد در ولایت ختلان تاجیکستان در شهر کولاب متولد شد و پس از آن صاحب دختری شد که ماه خراسان نام گرفت (اسدی، ۲۰۱۳: ۴۹).

از سید علی همدانی بیش از ۱۱۰ جلد کتاب، رساله و مجموعه شعری به یادگار مانده است که به خاطر جامعیت و حکیم بودن سید علی چه از نظر محتوا، قالب و سبک و چه عرصه‌های علمی همچون فلسفه، حکمت، اخلاق، عرفان، تفسیر، ادبیات و... بسیار ارزشمند، جذاب و خواندنی هستند. هم‌اکنون در شعبه آثار خطی پژوهشگاه خاورشناسی فرهنگستان علوم تاجیکستان و کتابخانه ملی تاجیکستان، اکثر آثار او محفوظ است و برخی از بزرگان، علاوه بر اینکه در آثارشان به نظم و نثر از او و جایگاه عظیمش به نیکی یاد کرده‌اند، پاره‌ای از آثارش را هم به زبان‌های اردو، ترکی، پشتو و فرانسوی ترجمه نموده و نشر داده‌اند. محققین و عالمان تاجیکستان از جمله شادروان ماهر خوجه سلطان زاده که رساله دکتری‌اش درباره میرسیدعلی همدانی بوده است، پرفسور شمال اف، دکتر حاتم عصا زاده، دکتر محمد غایب رئیس تلویزیون تاجیکستان، استاد شمس‌الدین احمد و... کارهای تحقیقی بسیاری کرده‌اند. استاد شمس‌الدین احمد در کتاب شاه همدان ۱۴۶ اثر را منسوب به میرسیدعلی همدانی دانسته و ذخیره الملوک، سیرالطالبین، مناجات، رساله انسانی، رساله

نفسیه، اسرار قلبیه، چهل اسرار، هفت مجلس، فتوتیه، ده فایده، مستورات، اسرار ولی، احکام قرآن، انسان نامه و فراست نامه را از جمله مشهورترین آن‌ها می‌داند.

متأسفانه آثار میر سید علی همدانی آن‌گونه که شایسته و بایسته است، نشر عمومی نیافته و معرفی نشده است. هانری کرین معتقد است: «همدانی، آغازگر راه نوینی است که در صورت نشر آثارش فلاسفه می‌توانند چشمداشت بسیاری به آثار همدانی داشته باشند؛ همچنین جدای از آثار علمی، بسیاری از محققان و مورخین بر این باورند که رواج و گسترش بسیاری از هنرها در کشمیر از جمله ثمرات حضور سید علی همدانی و هنرمندان همراهش بوده است.

همدانی درسفرهای خود در هر کوی و برزن اگرچه کوتاه‌مدت، رحل اقامت افکند؛ اما مرید و شاگردی را تربیت نمود تا حلقه وصل او با مردم آن دیار باشند. شاگردانی که بسیاری از آن‌ها از دانشوران و نام‌آوران دوره خود گردیدند. مشهورترین شاگردش، نورالدین جعفر بدخشی است که از سید علی، بهره‌های بسیار برده و در مورد فضائل و کمالات استاد خود در کتابش «خلاصه المناقب» مطالب بسیاری آورده است. دیگر شاگرد و مرید سید علی، خواجه اسحاق ختلانی است که علاوه بر افتخار شاگردی، افتخار دامادی همدانی نیز نصیبش شده و در بسیاری از سفرهای همدانی، همراه آن بزرگوار بود. علاوه بر این دو بزرگوار، از میر سید محمد طالقانی، میر سید حسین سمنانی، شیخ زین‌العابدین نیشابوری، سید جمال‌الدین عطایی، سید محمد کاظم معروف به سید قاضی، شیخ رکن‌الدین شیرازی و برهان‌الدین بغدادی، به‌عنوان شاگردان خاصه سیدعلیهمدانی یادشده است (اسدی، ۲۰۱۳: ۷۱).

سید علی همدانی در هفتاد و دو سالگی به‌قصد حج از کشمیر عزم سفر کرد که حاکم منطقه پاخلی دست نیاز به سویش دراز کرد و از او خواست که چند روزی به موعظه مردم پاخلی بپردازد و او که گویا باید سفر اصلی و پایانی را سر کند، پس از چند روز وعظ و خطابه به بیماری سختی مبتلا شده و در شب چهارشنبه ششم ذی‌حجه سال ۷۸۶ ه.ق، سفر به سرای آخرت را آغاز کرد. پس از آن پیکر مطهرش را بنا بر وصیتش به ولایت ختلان تاجیکستان منتقل کرده و در مسجد و مدرسه‌ای که خود در شهر کولاب بنا کرده بود، دفن کردند. از آن‌پس، همه‌ساله در ششم ذی‌حجه، که مقارن با سالروز وفات سید علی همدانی است، به یادبود او و برای تجلیل از وی در کشمیر و دیگر نقاط مسلمان‌نشین شبه‌قاره هند، مراسم و اجتماعاتی برپا شده و طی آن از فضائل، کرامت‌های انسانی و حالت‌های عرفانی و تعلیمات سید، سخن می‌گویند. در آرامگاه میر سید علی همدانی ده نفر از افراد خاندانش نیز آرمیده‌اند. به خاطر تعلق خاطر مردم به وی لقب «شاه همدان» به او در کشمیر داده شد و تاکنون در کشمیر از او با همین نام یاد میشود. «خانقاه مولا یا زیارتگاه شاه همدان» در کشمیر همچنان از دیدنی‌های عمده آن سرزمین است و مخلصان زیاد سید علی همدانی هم‌روزه در آن مکان حضور می‌یابند. منزلی که سید علی در کشمیر به‌عنوان پایگاه عبادی و تبلیغی و وعظ و خطابه برگزیده بود، چنان مورد توجه اهالی این سامان قرار گرفت که به مسجدی تبدیل گردید و بنای باشکوه یادبودی در آن ساخته شد. این بنا از اوایل قرن نهم هجری تاکنون یکی از مهم‌ترین کانون‌های فعالیت‌های مسلمانان شبه‌قاره هند بوده و از اماکن مقدّس به شمار می‌رود و در روز عاشورا وقتی دسته‌های عزادار حسینی از کنار آن عبور می‌کنند، پرچم‌های خود را به نشانه احترام

فرود می‌آورند؛ زیرا خدمات سید در نظر آنان درخور تحسین و تمجید است. تعداد قابل‌توجهی مسجد و مدرسه در کشمیر، جامو، گلگیت و بلتستان به نام وی یاد او احداث و یا نام‌گذاری گردیده است و کراماتی هم به وی نسبت داده‌اند. سید علی همدانی در کشمیر، کتابخانه‌ای تأسیس نمود و در این مکان بسیاری از منابع علوم و معارف اسلامی را به زبان‌های عربی و فارسی فراهم ساخت. این کتابخانه اهمیت شایان توجهی به دست آورد و شخصیت‌های علمی و فرمانروایان منطقه از آن بازدید به عمل می‌آوردند. در سری نگر (مرکز کشمیر)، مدرسه‌ای به نام وی بنا شده که امروزه پابرجاست و دو بیت ذیل در کتیبه محراب آن نوشته شده که مصراع آخر آن با حساب جمل (حروف ابجد) تاریخ رحلت میرسید علی همدانی است:

حضرت شاه همدان کریم
گفت دم آخر و تاریخ شد
آیت رحمت زکلام قدیم
بسم الله الرحمن الرحیم

علامه اقبال لاهوری، شاعر پارسی‌گوی شبه‌قاره، در جاویدنامه خود قطعه‌ای دارد تحت عنوان «زیارت امیر کبیر حضرت سید علی همدانی و ملا طاهر غنی کشمیری» که در آن نام سید علی همدانی را به عنوان کسی که از کشمیر هند، ایرانی صغیر ساخت، جاودانه کرده است:

سید السادات، سالار عجم دست او معمار تقدیر امم
تا غزالی درس لله هو گرفت ذکر و فکر از دودمان او گرفت
مرشد آن کشور مینو نظیر میر و درویش و سلاطین را مشیر
خطه را آن شاه دریا آستین داد علم و صنعت و تهذیب و دین
آفرید آن مرد، ایران صغیر باهنرهای غریب و دلپذیر
یک نگه او گشاید صد گره خیز و تیرش را به دل راهی بده

معروف‌ترین اشعار میر سید علی همدانی در تاجیکستان شعر زیر است که روی اسکناس‌های ده سامانی این کشور آمده است:

هر که ما را یاد کرد ایزد مر او را یار باد
هر که اندر راه ما خاری فکند از دشمنی
هر که ما را خوار کرد از عمر برخوردار باد
هر گلی از باغ وصلش بشکفد بی خار باد
در دو عالم نیست ما را با کسی گرد و غبار
هر که ما را رنجه دارد، راحتش بسیار باد

۲-۳. کارکردهای مختلف بقعه متبرکه میر سید علی همدانی و نقش آن در گسترش فرهنگ زیارت در تاجیکستان

بقعه متبرکه میر سید علی همدانی از دیرباز مورد توجه مردمان تاجیک بوده و پس از فروپاشی شوروی نیز بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته است. در منطقه ختلان و به ویژه شهر کولاب تاجیکستان

چنان اعتقادی به میرسیدعلی وجود دارد که ذکر متداول مردم اهل سنت این منطقه یا علی بوده و نام علی بیشترین فراوانی را دارد. آرامگاه میر سید علی همدانی امروزه زیارتگاه خاص و عام شده است و مخلصان بسیاری از سراسر دنیا، هم به زیارت وی می‌آیند و هم از آثارخانه آن دیدن می‌کنند. پژوهشگر برای تکمیل پژوهش‌های خود با انجام تحقیقات میدانی در بین مردم کولاب و زائرین و مجاورین آستان مبارک میرسید علی همدانی دریافتند که این امامزاده واجب‌التعظیم از جایگاه بسیار مهمی میان مردم این شهر و ناحیه‌های اطراف برخوردار است؛ به طوری که یاد کردن آن شخصیت مذهبی با عنوان «حضرت» و برابر دانستن ایشان با حضرت مولانا جلال‌الدین محمد بلخی و شمس تبریزی و همچنین آغاز زندگی زناشویی با زیارت حرم آن حضرت، توسل به این شخصیت مذهبی در هنگام کسالت و مریضی، قربانی نمودن دام و نذر کردن زائرین جهت تعمیر و مرمت بقعه و همچنین زیارت مداوم افراد سالخورده و پیر، جهت شفاعت اخروی از مصادیق این جایگاه ممتاز به شمار می‌رود. همچنین وجود این مکان مقدس در کولاب باعث شده است که همه مردم شهر و روستاهای اطراف، پیرو دین اسلام بوده و تمامی بانوان حجاب کامل داشته و لباس محلی می‌پوشند در صورتی که در شهرهای دیگر تاجیکستان ضمن وجود ادیان دیگر، بانوان از لباس‌های اروپایی نیز استفاده می‌نمایند.

آن گونه که گفته شد مزارها و زیارتگاه‌ها، کارکردهای بسیار متنوعی دارند که در ادامه این گفتار به صورت کاربردی به تشریح هر یک از کارکردهای موردنظر و بیان نقش و جایگاه آن‌ها میان مسلمانان ایران و تاجیکستان پرداخته خواهد شد:

۱-۳-۲. کارکرد مذهبی

زیارتگاه‌ها از جمله اماکن مذهبی هستند که پس از ورود اسلام به ایران و ماوراءالنهر در این سرزمین‌ها به وجود آمده‌اند. این جایگاه‌ها یکی از مظاهر ویژه دین اسلام محسوب می‌شوند، مظهري که در طول حیات خود نه تنها کارکرد مذهبی متعددی را برای دین اسلام ارائه کرده است، بلکه وظایف مظاهر دیگر اسلامی نظیر مسجدها و حسینیه‌ها را نیز به نحو مطلوب به انجام رسانیده است. آن چنان که پیداست بسیاری از بقاع متبرکه امامزادگان شریف در ایران امروزه به عنوان جانشین مسجد ایفای نقش نموده و در انجام دادن اعمال مذهبی، مانند نماز و عبادات مستحبی دیگر در حکم عبادتگاه و نمازخانه و همچنین مرکزی برای تصمیم‌گیری‌های اجتماعی - سیاسی، مورد استفاده قرار می‌گیرند (رابرت هیلن، ۱۳۶۶: ۲۵). امروزه برپایی برخی از مراسمات مذهبی در جوار بقعه شریف میر سید علی همدانی، دلیل روشنی بر کارکرد مذهبی این زیارتگاه است و به جرأت می‌توان آن‌ها را جزئی از فرهنگ و آداب و رسوم اقوام تاجیک به حساب آورد که شباهت زیادی به مراسمات و برنامه‌های فرهنگی برگزار شده در جوار بقاع متبرکه ایران اسلامی دارد و می‌توان آن را یکی از نقاط مشترک در پیوندهای فرهنگی و اجتماعی میان مسلمانان تاجیکی و ایرانی قلمداد نمود؛ هر چند که مذهب رایج و غالب در این دو کشور با یکدیگر تفاوت دارد.

۲-۳-۲. کارکرد تاریخی

از جمله عوامل مهم در شناسایی تاریخ و سابقه يك قوم، توجه به آثار و بناهای باقی مانده از گذشته است. یکی از مهم‌ترین این آثار، بناهای تاریخی زیارتگاه‌ها هستند که با تاریخ و سوابق قومی که حیات و ثبات خود را مدیون آن هستند، عجین شده‌اند. این پیوستگی سبب شده است تا این اماکن از عناصر مهم تاریخی به شمار روند.

چگونگی ساخت يك امامزاده و تاریخ ساخته شدن آن و انگیزه‌هایی که باعث به وجود آمدن آن شده است، روایت‌ها و حکایت‌هایی که در مورد آن نقل می‌شود، همگی به باز شدن گره‌هایی کور و نکات مبهم تاریخ کمک می‌کنند (قادر اف، ۱۵۹:۲۰۰۶). کارکردهای تاریخی زیارتگاه میر سید علی همدانی به دلیل ارتباط و تلفیقی که بین مذهب و فرهنگ قومی مردمان تاجیک ایجاد کرده نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

۲-۳-۳. کارکرد هنری

هنر پدیده‌ای است که از دیرباز فکر و اندیشه انسان را به خود مشغول نموده است. هنر در جنبه‌های مختلف زندگی انسان شکل گرفته است، اما مانند هر پدیده دیگری که در ارتباط با زندگی انسانی قرار می‌گیرد، برای ثبات و دوام خود به تکامل احتیاج دارد. تکامل يك هنر بر اساس محرک‌های دنیوی و دینی صورت می‌گیرد (گرایار، ۱۳۷۳:۴۶).

اسلام با آیین‌ها، اصول و قوانین خود یکی از قوی‌ترین محرک‌های دینی در ایران و آسیای مرکزی محسوب می‌شود. پس از فتح ایران به دست اعراب مسلمان، هنر ایرانی در خدمت دین اسلام قرار گرفت و البته به این معنی که هنر ایرانی تحت تأثیر قوانین اسلامی معنی و مفهوم جدیدی پیدا کرد، مفهومی که با کنار گذاشتن اختلاف و تضادهای هنر ایرانی با دستورات اسلامی و پیوند دادن پدیده‌های مشترک به وجود آمد. این مفهوم در بناهای مذهبی اسلامی به خوبی قابل مشاهده است؛ از جمله بناهای مذهبی‌ای که پس از اسلام در ایران و ماوراءالنهر ساخته شده است، زیارتگاه امامزاده‌ها و آرامگاه‌های عارفان و قدیسیین هستند. به طوری که آن‌ها مجموعه‌ای از آثار هنری ایرانی و اسلامی به حساب می‌آیند، مجموعه‌ای که با بهره‌گیری از خاصیت منحصر به فرد دین اسلام یعنی «پذیرش عناصر قومی و محلی و آمیزش با آن‌ها» به وجود آمده است. بناهای مذهبی همچون مساجد و مزارات از مراکز مهم خلق آثار هنری شمرده شدند. مراکزی که نه تنها مکان مناسبی برای حفظ آثار هنری بودند، بلکه هنر اسلامی را نیز معرفی می‌کردند (جنسن، ۱۳۶۹:۱۹۱).

زیارتگاه‌ها با کارکردهای هنری خود، مفاهیم اسلامی را با زبان هنر، تصویر و رنگ به دیگران منتقل می‌کنند. کاشی‌کاری‌ها، آجرچینی‌ها، گچ‌بری‌ها، آیینه‌کاری‌ها، نقاشی، حکاکی، کنده‌کاری و ... همگی زبان گویای هنر ایرانی و اسلامی هستند. وجود موزه‌ها در مجموعه آرامگاهی از جمله نقاط قوت این اماکن به شمار می‌آید که تعداد قابل توجهی از زائرین و توریست‌های داخلی و خارجی را به سمت خود معطوف می‌سازد. این امر به خوبی می‌تواند در راه بسط و گسترش فرهنگ غنی اسلامی و معرفی شخصیت‌های عرفانی و مذهبی و شناساندن مناطق مورد نظر گام‌های اساسی و مهمی را بردارد و با توجه به خلق آثار هنری همچون نقاشی، مینیاتور، خطاطی و تذهیب که معمولاً

برای تزئین موزه‌ها و شکل دادن به ویتترین‌ها و قاب‌های موجود، از آن استفاده می‌کنند، ضمن معرفی استعدادها و شاهکارهای هنرمندان بومی و محلی، همراهی این آثار با فرهنگ و تمدن اسلامی از نکات جالب توجه می‌باشد. موزه ایجادشده در مجاورت مزار میر سید علی همدانی در کولاب از اقدامات مثبت متولیان امر در این خصوص به حساب می‌آید که شباهت زیادی به وجود موزه‌هایی در کنار برخی از بقاع متبرکه ایران همچون موزه ایجادشده در کنار بقعه متبرکه امامزادگان ۷۲ تن ساروق از توابع شهرستان اراک در ایران دارد و از جمله پیوندهای مشترک این مزار با مزارات ایران به شمار می‌رود.

۴-۳-۲. کارکرد روان‌شناسی

انسان از بدو آفرینش در برابر حوادث طبیعی نیاز به نیروی مافوق و برتر را در خود احساس می‌کند، نیرویی که بتواند او را از حوادث، بلایا، مشکلات و سختی‌ها حفظ کند. آنچه توانست این نیاز انسان را برآورده سازد، دین و مذهب بود؛ اما برای اطمینان بیشتر به یک مکانی مادی و ملموس نیاز داشت تا در کنار آن به آرامش روحی و قلبی دست یابد و در همان‌جا با معبود خود راز و نیاز کند، به همین دلیل پرستشگاه و اماکن مذهبی را برای این کار ساخت، زیارتگاه‌ها را ساخت، تا مکانی برای آرامش روحی و قلبی و فروکش کردن هیجان‌ات و اضطراب‌های درونی انسان‌ها باشد. در این جایگاه‌های مقدس، زائرین اطمینان قلبی دارند که هرگز تنها نیستند و قدرتی مافوق آن‌ها وجود دارد که همواره حی و حاضر بوده و توان برآوردن همه نیازهای بشری را دارد. لذا «با توسل و استغاثه به درگاه او و ریختن اشک شوق از داشتن چنین تکیه‌گاهی مطمئن، با اشک نیاز به حل مشکلاتشان، یا اشک داشتن امید به گشوده شدن گره مسائلشان، تخلیه روانی شده و آرامش روحی به دست می‌آورند» (شریف، ۱۳۷۵: ۲۴۱).

انسان مجبور است برای زندگی و حیات خود با مشکلات و سختی‌هایی که بر سر راهش قرار می‌گیرند به مبارزه خیزد؛ اما قهرمان این نبرد همیشه انسان نیست. هنگامی که انسان نتواند بر مشکلات زندگی فائق آید، به واسطه عواطف و احساسات خود دچار نوعی پریشانی روانی می‌شود، این پریشانی می‌تواند روح و روان او را تحت تأثیر خود قرار دهد و انسان را آزرده کند. «بر طبق تحقیقات روان‌شناسی راه‌هایی برای از بین بردن این آزرده‌گی روح و روان وجود دارد که یکی از این راه‌ها تخلیه روانی است. دین و مذهب از جمله پدیده‌هایی هستند که توانایی آرامش روحی انسان‌ها را در خود نهفته دارند» (خرم‌شاهی، ۱۳۷۲: ۲۹۱).

زیارتگاه‌ها به واسطه اعتباری که از نظر مذهبی در بین مردم دارند، از مکان‌های مناسبی برای تخلیه روحی و روانی به حساب می‌آیند. فضای مزارات، فضای روحانی است؛ فضایی که می‌تواند عواطف انسانی را تحریک کند و او را وادار سازد در برابر مشکلات صبر و تحمل را پیشه خودساخته و در برابر آن‌ها طاقت بیابد. امروزه ثابت شده است که به‌وسیله راز و نیاز و گریه و زاری، انسان تخلیه روانی می‌شود و با امید به این‌که قدرتی برتر برای حفظ و نگهداری آن‌ها وجود دارد، به زندگی خود ادامه می‌دهند. پژوهنده بر این باور است اگرچه مسلمانان تاجیک سنی مذهب بوده و همچون شیعیان، اعتقادی بر توسل به مقام امامان معصوم و امامزادگان شریف و واسطه قرار

دادن آن‌ها میان خود و خداوند و خواستن حاجاتشان از آن‌ها ندارند، ولی آن‌ها در هنگام مشکلات و گرفتاری‌های خود به این امامزاده واجب‌التعظیم متوسل شده و برآورده شدن حاجات خود و رفع غم و گرفتاری‌هایشان را با واسطه قرار دادن این شخصیت دینی، از خداوند متعال درخواست می‌نمایند.

متأسفانه گاهی این‌گونه تلقی می‌شود که درخواست شفاعت زائرین در جوار مزار شخصیت‌های دینی و معنوی، تقاضا از صاحب آرامگاه بوده و زائر، برآورده شدن حاجتش را از او طلب می‌کند در حالی که این‌گونه نبوده و زائر به دلیل قرب و منزلتی که صاحب مزار نزد خداوند دارد، او را واسطه حاجت خود می‌کند، تا اینکه پروردگار عالم به دلیل اعتبار صاحب مزار، گشایشی در مشکلات فرد زائر بنماید. در تاجیکستان نیز هر از چند گاهی سلفیان، زیارت مزار میر سید علی همدانی را حرام دانسته و مسلمانان تاجیک را از زیارت این مضجع شریف منع نموده‌اند که خوشبختانه به دلیل جایگاه ویژه‌ای که این شخصیت مذهبی در گذشته و حال در بین تاجیکان داشته و همچنین کراماتی که از این ذریه رسول‌الله دیده‌اند، توجهی به ادعاهای آن‌ها ننموده و این بقعه متبرک همچنان جایگاهی ممتاز و بی‌بدیل در میان مسلمانان این کشور دارد.

۵-۳-۲. کارکرد سیاسی

اماکن مقدس همواره موجب برتری سیاسی یک منطقه نسبت به مناطق دیگر بوده‌اند. در تحقیقات انجام‌شده دقیقاً این نکته نمایان بود که مناطقی که زیارتگاهی در آن قرار دارد، شهرها و روستاهای هم‌جوار خود را به لحاظ مختلف، تحت‌الشعاع قرار داده و از قرب و منزلت بالاتری در بین مردم برخوردار بوده است. به‌عنوان نمونه می‌توان به روستای حلتکو در نزدیکی شهر دوشنبه، پایتخت تاجیکستان، اشاره نمود. این روستا به واسطه وجود مزار مولانا یعقوب چرخ، از شهرت و منزلت بیشتری نسبت به روستاهای هم‌جوار بهره‌مند است و یا روستای خواجه اسحاق کولاب با وجود مزار خواجه اسحاق ختلانی با روستاها و مناطق هم‌جوار متفاوت بوده و از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. شهر کولاب نیز که مزار سید جلیل‌القدر میر سید علی همدانی را همانند نگین انگشتی در خود جای‌داده نسبت به سایر شهرهای تاجیکستان از فضیلت و برتری نسبی برخوردار است.

۶-۳-۲. کارکرد اقتصادی

افرادی که به اماکن مذهبی مراجعه می‌کنند، هدایای نقدی و غیر نقدی خود را به زیارتگاه پیشکش می‌کنند. علاوه بر آن، این‌گونه اماکن معمولاً دارای بناها و زمین‌های وقفی فراوانی هستند که وجود این نوع وقف‌ها به اعتبار اقتصادی زیارتگاه کمک می‌کنند. «وجود یک زیارتگاه به دلیل مراجعه افرادی که برای زیارت امامزاده می‌آیند و مخارجی را که برای این کار متقبل می‌شوند و همچنین هدایایی که به این مکان مقدس پیشکش می‌کنند، همگی در رشد و توسعه اقتصادی منطقه نقش مهمی دارند. (قادر اف، ۱۹۹۹: ۱۶۴). همچنین اختصاص نذورات بعضی از زیارتگاه‌ها به خادمین و افراد مستحق و برپایی بازارها در مجاورت بقاع متبرکه در بعضی از روزهای سال، از دیگر کارکردهای مهم اقتصادی زیارتگاه‌ها به شمار می‌رود. بقعه متبرکه میر سید علی همدانی نیز عاملی

مهم در جذب توریست و گردشگر مذهبی به ویژه گردشگران خارجی که برای تحصیل، تجارت و یا تفریح به این کشور سفر کرده‌اند، به شمار می‌رود و بالطبع حضور زائرین و گردشگران در شهر کولاب موجب رونق اقتصادی در میان مردم آن شهر و دیار شده است.

۲-۳-۷. کارکرد اجتماعی

زیارتگاه‌ها در ساخت، بافت، روابط و قوانین اجتماعی، نقش مهمی را داشته و دارند. «یکی از کارکردهای اجتماعی زیارتگاه، نقشی است که آن‌ها به‌عنوان پناهگاهی برای مظلومان و ستمدیدگان و یا توبه‌کنندگان ایفاء کرده‌اند. این نقش از بست نشستن روحانیون برای احیای قوانین اسلامی، تا پناهنده شدن اشرار برای گرفتن تأمین جانی، قابل بررسی است» (مدنی کاشانی، ۱۳۷۲: ۳۸ و ۳۹). همچنین زیارتگاه‌ها به دلیل قدرت و اعتبار اجتماعی که دارند، همواره به‌عنوان مرکزیت یک منطقه، بافت مسکونی و تجاری منطقه را در اطراف خود متمرکز می‌کنند و یا با «تحت‌الشعاع قرار دادن فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی، منطقه را به یک شهر زیارتی تبدیل می‌کنند» (سلطان‌زاده، ۱۳۷۲: ۴۵). به طوری که در سال‌های اخیر به دلیل افزایش قابل توجه تعداد زائرین و گردشگران داخلی و خارجی مزار میر سید علی همدانی، توجه ویژه به توسعه شهری و زیرسازای بنای تاریخی و محله‌ها و خیابان‌های اطراف آن بقعه به خوبی مشهود است.

۲-۳-۸. کارکرد فرهنگی

فرهنگ از جمله پدیده‌هایی است که به شدت تحت تأثیر مذاهب و آیین‌ها و مناسک آن‌ها قرار می‌گیرد. فرهنگ ایرانیان پس از فتح ایران توسط مسلمانان در ارتباطی که با ویژگی‌های فرهنگی جدید پیدا کرد، تغییرات فراوانی را پذیرفت. به وجود آمدن اماکن مذهبی در بخش‌های مختلف ایران و ماوراءالنهر، تغییرات فرهنگی و همچنین رفتارهای فرهنگی خاصی به وجود آورد. افرادی که به مزارها مراجعه می‌کنند، رفتارهای خاصی را بروز می‌دهند که ریشه در آداب و رسوم، اعتقادات، اندیشه‌ها، تفکرات و به‌طور کلی فرهنگ آن‌ها دارد.

مردمی که به زیارتگاه‌ها مراجعه می‌کنند، نوعی ارتباط با یکدیگر برقرار می‌کنند که نتیجه این ارتباط می‌تواند به تبادلات فرهنگی منجر شود. این افراد هرکدام ویژگی‌های فرهنگی خود را در معرض دید دیگران قرار می‌دهند و از این طریق فرهنگ خود را منتقل می‌کنند، از طرف دیگر با مشاهده رفتارها و ویژگی‌های فرهنگی دیگران، از آن‌ها تأثیر می‌پذیرند. ورود اصطلاحات و لغات جدید در زبان فارسی و تاجیکی مانند بقعه، حرم، صحن، مزار، مرقد، زائر و زیارت نیز از جمله کارکردهای فرهنگی این زیارتگاه به شمار می‌رود.

حضور زائرانی از پاکستان، هندوستان، ایران و روسیه در مزار میر سید علی همدانی در کولاب حلقه‌ای از اتصال و تلفیق افراد با ملیت‌ها و فرهنگ‌های متفاوت را به تصویر می‌کشد که آن‌ها ساعت‌ها، حتی روزها در کنار هم آداب زیارت را به‌جا آورده و به زبان اسلام، با یکدیگر به گفتگو و مباحثه می‌پردازند و این خود به عاملی مهم در وحدت اجتماعی میان مسلمانان ایران و تاجیکستان و دیگر کشورهای مسلمان مبدل شده است.

نتیجه‌گیری

گرایش‌های مردم به واسطه انگیزه‌های درونی و احترام غیرقابل توصیف آن‌ها به زیارتگاه‌ها و مزارها، حضور پررنگ و چشمگیر مریدان و علاقه‌مندان به این اماکن اسلامی را سبب شده است و میزان تأثیرپذیری آن‌ها از شخصیت‌های دینی را دوچندان کرده است. به‌طورکلی می‌توان گفت زیارتگاه میر سید علی همدانی در بین زائرینی که جهت رفع حوائج مادی و معنوی و تقویت روحی و آموزش الهی به آن مکان مقدس مشرف می‌شوند، جایگاهی بس عظیم داشته و نمودار تأثیر فرهنگ مذهبی مسلمانان ایران بر روی مسلمانان تاجیک می‌باشد. به‌طورکلی نتایج به‌دست آمده از این پژوهش را می‌توان در موارد ذیل خلاصه نمود:

۱. به نظر پژوهنده این مقاله آن چیزی که سبب گردیده امروزه مسلمانان تاجیکستان و سایر بلاد اسلامی این‌گونه به میر سید علی همدانی عشق ورزیده و حتی از دورترین نقاط برای زیارت و پابوسی حرم مطهرش مراجعه نموده و در مصائب و مشکلات خویش دست توسل به‌سوی او دراز کنند، چیزی نیست مگر خدمات این بزرگ‌مرد در طول حیات پربرکتش همچون تلاش‌های ایشان در بسط و گسترش اسلام، حمایت از مظلومان جهان، خیرخواهی و نیک‌اندیشی او نسبت به مسلمانان و حتی غیرمسلمانان و تلاش برای ایجاد وحدت و یکپارچگی میان مسلمانان که همگی نشئت‌گرفته از پیروی بی‌چون‌وچرای او از ساحت مقدس ولایت و امامت و تمسک وی به خاندان پیامبر بزرگ اسلام حضرت ختمی‌مرتبت محمد مصطفی ﷺ بوده است.

۲. از دیگر یافته‌های این پژوهش می‌توان به کارکردهای متنوع این بقعه متبرکه و جاذبه‌های مختلف اقتصادی، فرهنگی و رفاهی که به سبب وجود مزار میر سید علی در این کشور به وجود آمده، اشاره نمود که سبب گردیده سالانه تعداد بی‌شماری از زائرین و گردشگران داخلی و خارجی به این مکان مقدس مراجعه نمایند.

۳. همچنین از تحقیقات به‌عمل آمده این نتیجه حاصل گردید که زیارتگاه میر سید علی همدانی همچون دیگر زیارتگاه‌ها با وجود کارکردهای بسیار متنوع و متعددی که دارد، موجب به وجود آمدن آرامش روحی و روانی مسلمانان تاجیکستان و سایر زائرین این مکان مقدس گردیده است، ضمن آن‌که پیوند ناگسستنی مردم با این زیارتگاه، روحیه دین‌مداری و امیدواری، انسجام و یکپارچگی گروه‌های قومی و مذهبی منطقه به‌ویژه مسلمانان ایرانی و تاجیک در سایه این بقعه متبرکه بیش‌ازپیش نمایان است. در خاتمه سخن، ذکر این نکته نیز خالی از فایده نخواهد بود که باوجود تبلیغات گروه‌های سلفی در تاجیکستان مبنی بر حرام اعلام کردن زیارت آن بقعه شریف، امروزه نه‌تنها از اعتقادات و باورهای مردمی نسبت به شخصیت مذهبی ممتاز میر سید علی همدانی و مزار شریف ایشان در بین مسلمانان و علی‌الخصوص تاجیکان کاسته نشده بلکه این بقعه، همچون نگینی درخشان به نقطه اشتراکی میان شیعیان ایران و مسلمانان اهل سنت تاجیکستان در تمسک به خاندان رسول‌الله ﷺ و تکریم و تعظیم ذریهٔ پیامبر بزرگ اسلام و امامان معصوم ﷺ مبدل گردیده است.

کتاب‌نامه

۱. اسدی، مجید (۲۰۱۳). مبانی فلسفی فرهنگ مردم ایران و تاجیکستان، دوشنبه: نشر پیوند.
۲. انواری، سید محمود (۱۳۵۶). «میر سید علی همدانی و تحلیل آثار او»، نشریه ادبیات و زبانها، دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره ۱۲۳.
۳. پرن میشل و میشل پانوف (۱۳۹۲). فرهنگ مردم‌شناسی، ترجمه دکتر اصغر عسگری خانقاه، تهران: نشر ویس.
۴. جنسن، ه.و (۱۳۶۹). تاریخ هنر، ترجمه پرویز مرزبان، تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
۵. خرمشاهی، بهاء‌الدین (۱۳۷۲). دین‌پژوهی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۶. رابرت هیلن، برند (۱۳۶۶). مقابر، ترجمه کرامت الله افسر، تهران: ارشاد اسلامی.
۷. ریاض، محمد (۱۹۹۵). احوال، آثار و اشعار میر سید علی همدانی، دوشنبه: نشر عرفان.
۸. _____ (۲۰۰۸). عرفان میر سید علی همدانی، دوشنبه: نشر عرفان.
۹. سلطان‌زاده، حسین (۱۳۷۲). «تأثیر اسلام در ساخت شهر»، مجله معماری و شهرسازی، دوره پنجم، شماره ۲۵، تهران.
۱۰. سلطان اف، میرزا (۱۹۷۵). حقیقت درباره مزار حضرت امیر جان، دوشنبه: نشر عرفان.
۱۱. شریف، محمد (۱۳۷۵). «گذری بر فرهنگ زیارت»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
۱۲. فرید، محمدصادق (۱۳۸۰). مبانی انسان‌شناسی، تهران: دانشگاه تهران.
۱۳. قادر اف، کریم جان (۱۹۹۹). صوفیه تعلیمی میر سید علی همدانی، دوشنبه: نشر معارف.
۱۴. _____ (۲۰۰۶). عرفان میر سید علی همدانی، دوشنبه: نشر مطبوعات.
۱۵. _____ (۲۰۰۸). فضیلت اوراد فتحیه، میر سید علی همدانی، دوشنبه: نشر معارف.
۱۶. گرابار، الک (۱۳۷۳). «مسجد نمونه هنر دینی در اسلام»، ترجمه محمد سعید حنایی کاشانی، فصل‌نامه هنر، شماره ۲۶.
۱۷. گلی زواره، غلامرضا (۱۳۸۵). «سید علی همدانی، مبلغ اسلام در کشمیر»، نشریه مبلغان، شماره ۸۲، مهر و شهریور ۱۳۸۵.
۱۸. مدنی کاشانی، عبدالرسول (۱۳۷۰). تاریخ اشرار کاشان، کاشان: مرسل.
۱۹. همدانی، میر سید علی (۱۹۹۵). رساله فتوت (به زبان فارسی- تاجیکی)، دوشنبه: نشر فردوس.

